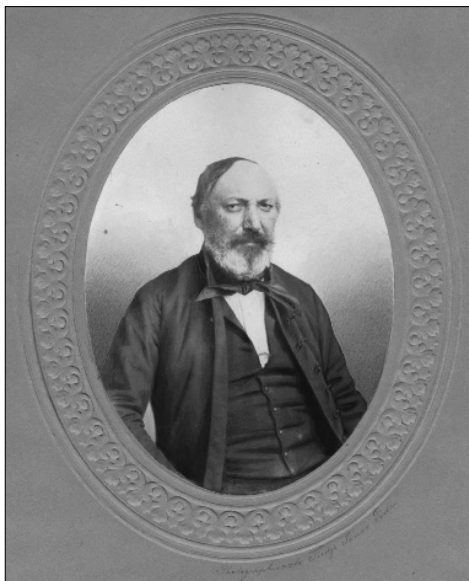

TOMSICS EMŐKE

LEHETŐSÉG ÉS KÉNYSZER

A FOTOGRAFIA A NYOMTATOTT KÉPEK VILÁGÁBAN MAGYARORSZÁGON
AZ 1880-AS ÉVEK ELŐTT

A fotográfia és a nyomtatott kép viszonya jelenleg a fotográfiával foglalkozó kutatások egyik legdinamikusabban fejlődő területe. Azoknak a kerülőutaknak a feltérképezése, amelyeken a fénykép a közönség, a befogadók elé jutott, nagy jelentőséggel bír a fotográfia recepciójának, társadalom- és kultúrtörténetének feltárásában. Az 1850-es években a tradicionális sokszorosítási technikák, a különféle metszetek mellett, a litográfia majd a fotográfia és a fotomechanikai sokszorosítási eljárások alapvetően megváltoztatták a képek forgalmazásának lehetőségeit, és a képkiadás soha nem látott csúcokra ért. Ha a tömegesség fogalmának alkalmazása még túlzásnak minősülne is az 1850-es évek képtermelésével kapcsolatban, azt bátran elmondhatjuk, hogy új, a képek világméretű körforgásán alapuló, a társadalom

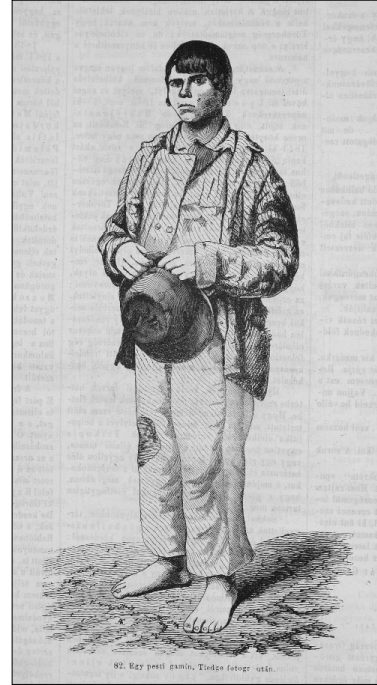
Vörösmarty Mihály, 1854. Tiedge János felvétele.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár,
ltsz.: 472/1957

Vörösmarty Mihály.
Fametszet, Vasárnapi Ujság,
1855. 14. szám, ápr. 8. 105

*Hegedűs Lajosné Bodenburg Lina.
Fametszet, Budapesti Viszhang, 1856.
5. szám, 40*

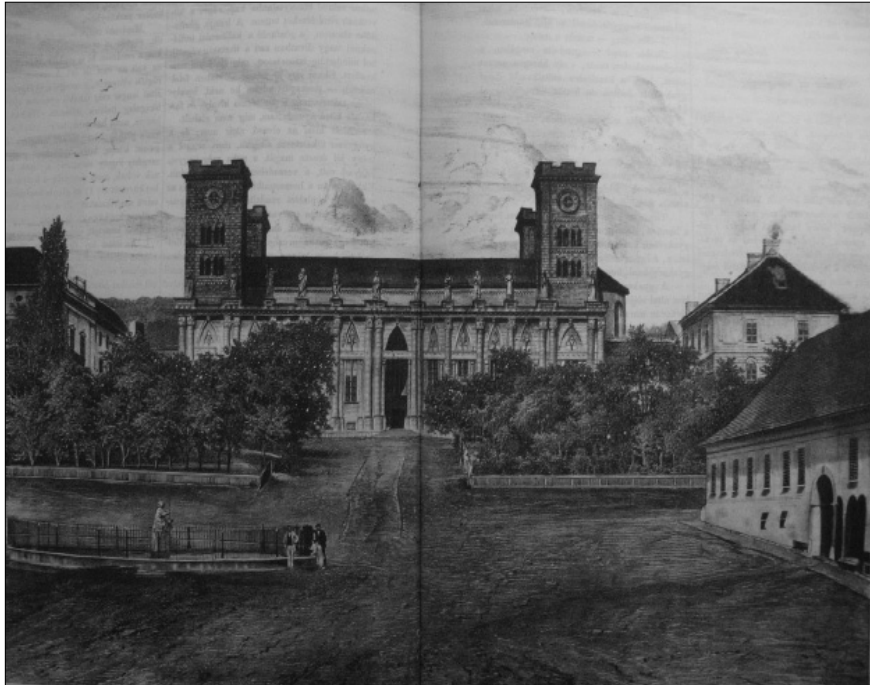

*„Egy pesti gamin. Tiedge fotogr. után.”
Fametszet, Budapesti Viszhang, 1856.
22. szám, 185*

fokozatosan szélesedő rétegei számára hozzáférést biztosító vizuális kultúra alapjai teremtődtek meg. A korszakot áthatotta – Pierre-Lin Renié találó, a mentalitásnak, a szándékoknak és korlátoknak az összességét felölelő kifejezésével élve – a „sokszorosítás vágya.”¹ A képek áradásának legszélesebb csatornája a képes sajtó volt, melyben Magyarországon az 1850-es évek közepétől kezdve különböző szerepekben és jelmezekben megjelenik a fénykép is.² A számos kérdés közül, amely az új médium használatával kapcsolatban felmerülhet, most arra keresem a választ, mikor jelenik meg és hogyan válik a fénykép illusztrációvá a magyarországi sajtóban? Mik azok a képpel szembeni attitűdök, amelyek a sajtó fotográfiahasználattal kapcsolatos gyakorlatát meghatározták? Hogyan változott meg a „képek” mint információszállító eszköznek a szerepe a fénykép színre lépésével?

„FÉNYKÉP UTÁN”

A képes magazinok elterjedése előtt, ahogy Patricia Anderson megállapítja, a társadalom alsó rétegei elhanyagolható képi tapasztalattal rendelkeztek, a magas művészet pedig a széles rétegek számára gyakorlatilag elérhetetlen volt. (Azon kiadványok köre, melyek képeket is tartalmaztak szűk, a megjelentetett képek minősége pedig durva, kezdetleges volt.)³ Különösen nagy jelentősége volt tehát annak, hogy a képes lapok zászlójukra tűzték a népnevelés jelszavát. A társadalmi reformerek – mint az angol *Society for the Diffusion of Useful*

*A pécsi székesegyház. Blumberg rajza fénykép után.
Fametszet, Nemzeti Képes Ujság, 1863.
19. szám, 222–223*

Knowledge – a társadalom jobbításának lehetőségét a nevelésben, az ízlés formálásában, az alsóbb néprétegek felemelésében látta.⁴ Gondolataik visszaköszönnek a lapok programjaiban. Ahogy Pákh Albert nekrológiájában is olvasható, a *Vasárnapi Ujság* nem volt sem az akkori divat szerinti néplap, sem tudományos igényű enciklopédiai lap, középúton haladt, „a magyar nép szükségeihez alkalmazkodva, s lassanként mind feljebb emelve.”⁵ A népnevelés pedig, ahogy Charles Knight, a *Penny Magazin* szerkesztője megfogalmazta, nem nyugodhatott pusztán szövegeken, szükség volt az észre és az érzelmre egyaránt és azonnal ható képekre, az általuk közvetített tudásra, információra, „eye-knowledge”-ra.⁶ Ezt a célt szolgálták a híres festmények, szobrok hiteles másolatai, melyek a polgár növekedési pályára állt művészet iránti vágyát is kielégítették. A képzőművészeti alkotásokról a lapokban megjelent fametszetek vagy litográfiák többnyire fénykép közbeiktatásával születtek, lényegesen megkönnyítve a másolás, a nagyméretű vásznak torzulásmentes kicsinyítésének műveletét. A *Hazánk s a Külföld* 1865-ben sorozatot indított Nemzeti Múzeumunk múkincese címmel. A megjelent illusztrációk közül Ligeti Miklósnak *Palermo vidéke* című tájképe⁷ és Székely Bertalan *II. Lajos holttestének föltalálása* című képe Licskó János fényképének segítségével született. Az utóbbi fametszete a művész „ölesnél nagyobb olajfestményének mintegy ötszáz kicsinyített másolata” volt.⁸ A *Vasárnapi Ujság* 1866-ban Csokonai debreceni szobrának mintájáról közölt „fényképi rajzot.” Izsó Miklós szobrát Gondy és Egey fényképe után rajzolta Székely Bertalan.⁹

A lapok általános célkitűzése, ahogy arra Gyulai Pál a *Vasárnapi Ujság* első éveit felidézve visszaemlékezett, a „szunnyadó hazafiérvés” szítása volt.¹⁰ A világot a karosszékig szállító,

*Lenkey János síremléke Aradon.
Auerbach felvétele.
Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Fényképtár, ltsz.: 76.105*

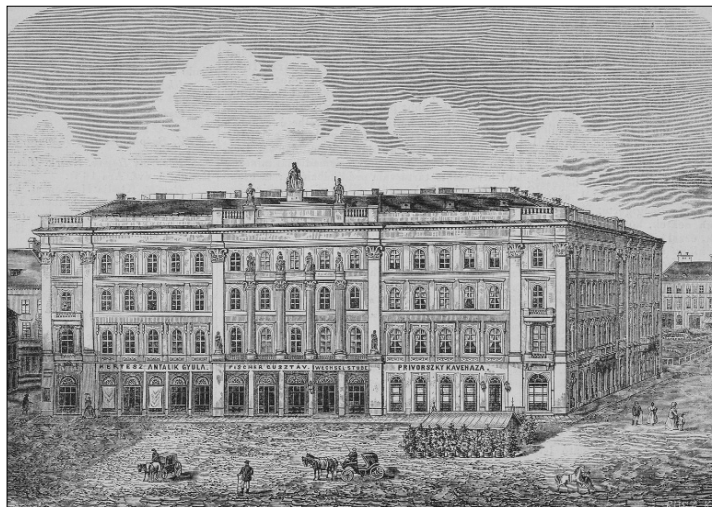

*Lenkey honvédtábornok síremléke.
Auerbach fényképe után.
Fametszet, Vasárnapi Ujság, 1868.
39. szám, 465*

külföldről szerzett – köztük számos fényképes eredetre visszatekintő – illusztráció mellett egyre nagyobb teret nyertek a hazai témák, és ezeknek a feldolgozásában látta leginkább a fotográfia hasznát az illusztrált sajtó. A nemzeti öntudat építményének erősítése közös eleme volt a kiegyezés előtti lapok ikonográfiai programjának. Az, hogy a sajtóban napvilágot látott fényképek is elsősorban a porték, városképek, etnográfiai ábrázolások és a nemzeti érzésre stimulálóló ható színházi képek közül kerültek ki, a nemzet nagyjainak portréiból formálódó panteon megteremtésének, a dicső múltat idéző emlékhelyek és a nemzet erejét bizonyító haladás nyomai vizuális teaurálásának szándékából is fakad.

Az első, már részben dagerrotípiák után készült illusztrációkat közlő vállalkozás Vahot Imre 1846–47-ben megjelent *Magyarföld és népei eredeti képekben*,¹¹ majd az 1854-ben napvilágot látott *Magyarország és Erdélyország képekben*¹² című honismereti kiadványai voltak. A fényképnek a lapok szélesebb körében való terjedése az 1850-es évek végén

*Az új Háznégyszög Pesten,
a Színház téren.
Rusz Károly fametszete.
Vasárnapi Ujság, 1866.
1. szám, 5*

*A Színház (ma Vörösmarty) tér
1870 körül.
Guichard Anna felvétele.
Budapesti Történeti
Múzeum Kiscelli Múzeuma,
ltsz.: 52.60.10*

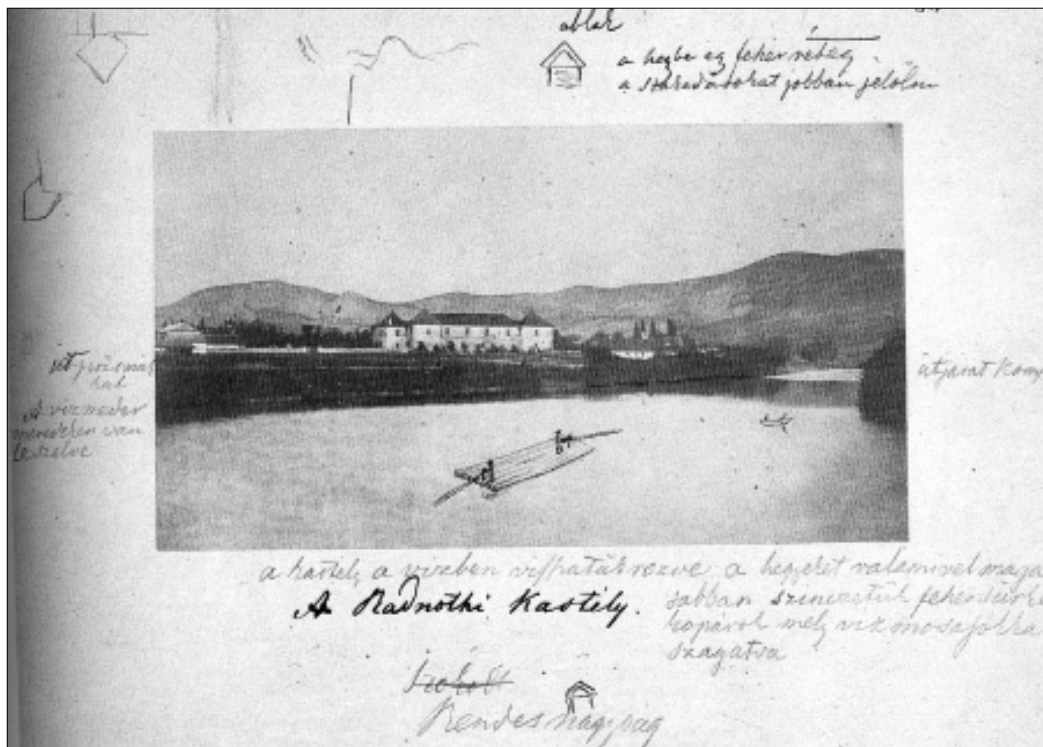

kezdődött meg. Ekkortól már a *Vasárnapi Ujságban*, a *Képes Ujságban* és természetesen Vahot *Budapesti Viszhangjában* is rejtőzködik fotografiai eredetű illusztráció. A Magyarország és Erdélyország képekben jelentette meg¹³ először Vörösmarty Mihálynak Tiedge János által eredetileg Vahot Írói arcképcsarnoka számára „természet után photographirozott” portréját.¹⁴ „Arcképét legújabbán photographia után dolgoztattuk, és így sokkal jobb az előbbieknél”¹⁵ – fűzte hozzá a szerkesztő. A költőnek ez az arcmása lett a *Vasárnapi Ujság* első, fotografiai előképet felmutató illusztrációja is 1856 áprilisában.¹⁶

Szintén 1856-ban jelent meg a *Budapesti Viszhangban* Hegedűs Lajosné Bodenburg Lina jelmezes portréja. „Tudtunkra ez a hazánkban a legelső fametszetű színpadikép, mely egyszersmind a művésznő kellemős arcvonásait is híven adja vissza, – mi a jó photographia, s fametszőnk művészi kezelésének érdeme” – fűzte hozzá a szerkesztő, Vahot Imre.¹⁷ (A fiatalon elhunyt népszerű színésznőnek a fénykép egy másik úttörő felhasználását is köszönhetjük.

*Kis Gergely emléke a székelyudvarhelyi kollégium udvarán.
Orbán Balázs felvétele, és fametszet Orbán Balázs fényképe után.
Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről.
Szerk.: Kolta Magdolna. Balassi Kiadó –
Magyar Fotografiai Múzeum, 1993. 49*

Radnóti katély. Orbán Balázs felvétele.

Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről. Szerk.: Kolta Magdolna. Balassi Kiadó – Magyar Fotográfiai Múzeum, 1993. 99

Telepy Károly által festett portéját a *Nefelejts* az esztergomi fényképész, Beszédes Sándor reprodukciójában küldte ajándékba előfizetőinek, hangsúlyozva, hogy „a könyomátnál bár költségesebb, de hűségesebb a fényképmásolat.”¹⁸ Ugyanott, ugyanabban az évben látott napvilágot egy az etnográfiai ábrázolások kategóriájába sorolható, Tiedge által készített felvétel, mely külön érdekességképp – még sokáig egyedülálló módon – városi típust, egy utcagyereket, a párizsi gamin pest-budai testvérét örökítette meg. A szakadt ruhás, mezítlábás ifjú egész alakos portréja külön figyelmet és elemzést érdemelne, úgyis mint a magyar fotográfia fészében a szociális fényképezés első fecskéje, s úgy is mint a fénykép dokumentatív erejét a maga nyersségében felhasználó első próbálkozás.¹⁹ 1857-ben a *Vasárnapi Ujság* közölte az első hazai műtárgy-reprodukción, annak a serlegnek a „photographiai hú lenyomatát”, amelyet a királyné kapott az aradiaktól.²⁰ 1860-ban a lap népeletet ábrázoló képei között is megjelenik egy úttörő, fénykép után készült fametszet: „Bíró pálca átadása.”²¹ 1859-ben a *Képes Ujság* a pécsi székesegyház megdöbbenően fotografikus látványt nyújtó, tónusgazdag képét hozta „Blumberg rajza fénykép után” aláírással.²²

A napi eseményekről, korabeli szóhasználatlalt, az aktualitásokról a hírrajzok tudósítottak, de igen gyakran egy-egy az eseményhez kapcsolódó porté, városkép szolgáltatót pusztán vizuális háttér az információhoz. A *Nemzeti Képes Ujság* közölt 1863-ban először – jelöletlenül – fotográfia után készült, eseményhez kapcsolódó ábrázolást, a helyi fényképésznek, Pribék

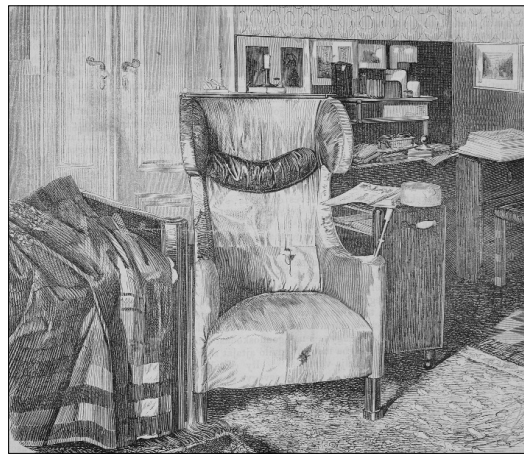
Antalnak a székesfehérvári ásatásokról készült felvételét,²³ majd legközelebb 1868-ban Auerbach Miksa – a fényképész nevét is feltüntetve – fotográfiáját Lenkey János tábornok aradi emlékművének leleplezéséről. Mindkét képet szinte ugyanannyi joggal sorolhatnánk más műfajba, az előbbit a városkép, az utóbbit a csoportkép-arcképgaléria kategóriájába is. Ebben az aradi képhez fűzött megjegyzés is megerősít: „Képünk bár kicsinyben, egy sikerült fotográfia után, ismerhetőleg mutatja még arcaikat is a meghatározó jelenetben résztvevőeknek.”²⁴

A fényképek a rajzoló és a metsző által feldolgozva kerültek az olvasó elé, s a legtöbb esetben semmi sem jelezte, hogy fotográfia szolgált előkép gyanánt. A „fénykép után” megjelölés esetlegesen, kiszámíthatatlanul tűnik fel, sokszor csak a magyarázó szövegben rejtőzik. Szerencsés esetben a közgyűjtemények raktáraiban fellelhető a mintául szolgáló fotográfia, de sokszor csak bonyolult módon, vagy a véletlennek köszönhetően, s csak áttélesen igazolható a fényképes eredet. 1866-ban jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban egy metszet az akkori Pest egyik nagyvárosias látványosságának számító Háznégyszögről.²⁵ A metszethez fűzött magyarázatban nincs fotográfiai eredetre történő utalás. A kép felvételi pontja azonban hajszálra azonos három másik fényképpel, melyeket Mayer György fényirdájának későbbi tulajdonosai, Guichard Anna és a műtermet tőle átvevő Borsos József készítettek a térre néző ablakból.²⁶ A fametszet megjelenésének idején még Mayer György használta a Mocsonyi-ház tetőterében lévő műtermet, így nagy a valószínűsége annak, hogy – az egyébként szinte csak portréiról ismert – Mayer fényképe szolgálhatott a metszet alapjául. A nehéz apparátust nem kellett kivinni a szabadba, így bátran vállalkozhatott a „kültéri” felvételre. Ugyancsak semmi nem tájékoztat arról, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág*nak az újonnan elkészült Siklót ábrázoló, 1870-ben megjelent képe fotográfiai előképre tekintene vissza, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára azonban őrzi az eredeti fényképfelvételt.²⁷

Előfordul, hogy a kép erősen fotografikus hatású, gyakoribb azonban, hogy nem lehet megkülönböztetni a hagyományos, pusztán rajzról készült fametszetektől. A rajzoló és a

*Gróf Széchenyi István hálósobája Döblingben. 1860.
Ludwig Angerer felvétele.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár,
ltsz: 2430/1957*

*„Gróf Széchenyi István hálósobája
Döblingben.”
Fametszet Ludwig Angerer fényképe után.
Vasárnapi Ujság, 1860. 24. szám, 265*

„Vadászlak, bérlak.” Koritnyicafürdő.
Litográfia.
Az Ország Tükre, 1863. 29. szám, 339

fametszők azonban mindent meg is tettek azért, hogy a fénykép természetéből fakadó, az ikonográfiai hagyományoktól eltérő jelenségeket – szó szerint – „lefaragják” a képről. „A kegyelet és a hála emlékköve az...” – írja Orbán Balázs *Székelyföld leírása* című művében Kis Gergelynek a székelyudvarhelyi kollégiumban álló emlékművéről. Hogy az illusztráció méltóságteljes, a közlés céljához illő legyen, s összhangban álljon a szöveggel, a szerző a metszet előképéül szolgáló fényképről eltüntette az emlékmű körül tömörülő, a fotográfus kamerájába kukucskáló tömeget, így a metszeten csak egy meghatottan álló férfi alakját látjuk.²⁸ A fény-

képen az illusztrációvá válás során végrehajtott változtatások részben a hagyományokból fakadnak, a rajzoló tanulmányaiban gyökerező művészi elképzeléseit, és/vagy – mint Orbán Balázs sajátkezű, fotográfiákra írt megjegyzései mutatják – a szerkesztő intencióit tükrözik, utasításait követik. A *Székelyföld leírása* szerzője a „Radnóthi katély a háttérben emelkedő Ripával” című felvételébe²⁹ egy fausztató tutajt és egy csónakot rajzolt, a kép szélén pedig olyan utasítások olvashatók, amelyek a látvány drámaibbá, festőibbé tételét szolgálják, mint: „a kastély a vízben visszatükrözve, a hegyet valamivel magasabbra.”

A fénykép önmagában tehát még nem illusztráció csak dokumentum, nyersanyag. A szerkesztők célja a képekkel a gyors információátadás volt, ezért azoknak jól és könnyen olvashatónak kellett lenniök. A nyomódúcra való átvitel során a képet felruházták mindazokkal az ikonográfiai vonásokkal, konvencionális jelekkel, amelyek a gyors és könnyű olvasást lehetővé tették, s megszüntették a figyelmet elterelő, esetleg tévútra vezető részleteket. A Ludwig Angerer Széchenyi dóblingi hálósobáját ábrázoló felvétele után készült, a *Vasárnapi Ujságban* megjelent metszeten a másik szobába vezető, a fotográfián nyitva lévő ajtót a rajzoló „becsukta.”³⁰

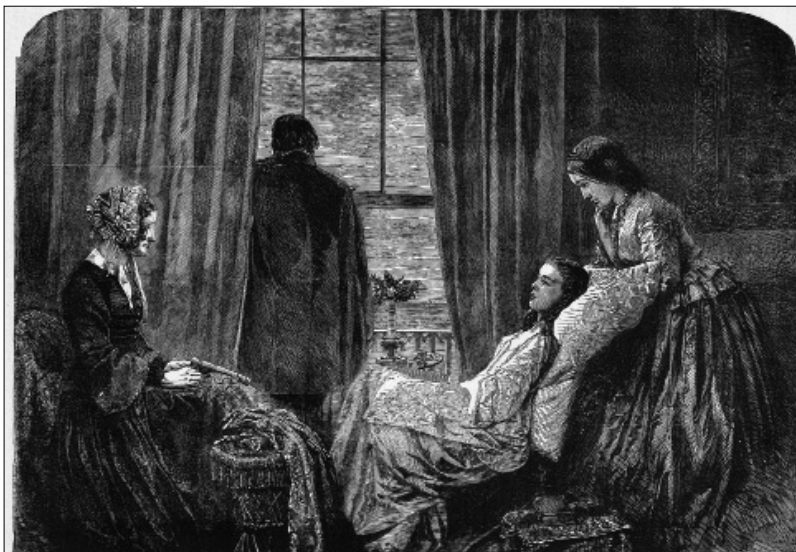
A vizuális reprezentáció fénykép-teremtette vázát staffázsalakokkal erősítették vagy egészítették ki, fogalmazták át. *Az Ország Tükre* 1863-ban megjelentetett egy Koritnyica fürdőt bemutató, fotográfiák után készült képsorozatot. Az ismeretlen fényképész felvételei valószínűleg változatlan formában jelentek meg, s az egyik képen maga a fotográfus is látható

kamerájával.³¹ Két évvel később a *Vasárnapi Ujság* illusztrátora a vadászlakot ábrázoló, ugyanazon fénykép után készült metszetbe, az ikonográfia megkívánta módon – a fényképész és masinája helyére – vadászt és paraszlánykát varázsolt.³² Thierry Gervais megfogalmazásában: a metszetek csökkentették az intellektuális távolságot a tárgy és az olvasó között.³³ A fénykép pedig átvitt és konkrét értelemben egyaránt a valóság és az illusztráció között állt. A fiatal, Sáros megyei fürdőhelyről több ízben, egymástól több évnyi távolságra jelentek meg ugyanazok a felvételek litográfia és fametszet formájában, így kitűnően példázzák azt is, hogyan bukkannak fel a fotográfia számai a korszak sajtóillusztrációinak szövetében.³⁴ Illusztrálják ugyanakkor a kor képi világának – minden gazdagodása melletti – korlátozottságát is. A képsorozat egyik darabjában 1870-ben újra – immár harmadszor – gyönyörködhetnek az olvasók a *Magyarország és a Nagyvilág* oldalain.³⁵

A *Magyarország és a Nagyvilág* egy 1870-ben megjelentetett, nagyméretű, szép metszete a fotográfia illusztrációvá válásának egy másik fontos összetevőjére hívja fel a figyelmet: a szövegre. A képen, családjától övezve, párnákkal feltámasztva beteg fiatal lány fekszik, a cím: *Javulófélben*. „A szép, jó és igaz nem élnek jobb, kiegészítőbb barátságban, mint a képzőművészetekben. Sajátságos, hogy míg a költészet postulatumaül tűnik fel a phantasia, ragyogása az üres messzeségben, addig a festészet, akkor áll közel a tökélyesedéshez, – ha a valót, a legmegfoghatóbb valót tárgyalja. Itt van egy kép. Egy történet ez. Egy darab való a mindennapi életből. Mennyi melegség, igazság, szépség, s bájos egyszerűség ily kis keretben. (...) Az atya szíve közel állt ahhoz hogy fájdmában megrepedjen. Egy hét előtt sírt őrvjögésében – hogy leányát elveszti, ma sír örömeben, hogy leánya újból az életé. (...) Festöm, hogyan köszönjem meg neked, hogy lelkemet az ábránd édes világába úzéd ecsetteddel” – szól a képmagyarázat. A meg nem nevezett eredetű kép nem más, mint Henry Peach Robinson híres, a fotográfia művészi egyenjogúságának bizonyítására 1858-ban öt negatív összemásolásával készített, *Fading away (Távozóban)* című, haldokló fiatal nőt ábrázoló kombinációs fényképe. A kép a fotográfiai eredetire való utalás nélkül, festményként, ellenkező előjellel jelent meg tehát a magyar lapban, de ugyanakkor paradox módon megkapta a festménynek kijáró megbecsülést. Ez az illusztráció felhívja a figyelmet a verbalitás szerepére a képi jelentés olvasásában, ugyanakkor a sajtóban megtestesült példája az önmagában való képi értelmezés problémájának, amit Mitchell egy Mark Twain-idézettel illusztrált. „Egy történelmi képen egy jól olvasható felirat, tájékoztatás végett, általában nagy halom látványos pózzal és kifejezéssel ér fel.” Guido Reni lefejezésre váró, fején fehér turbánt viselő Beatrice Cencit ábrázoló, korában igen népszerű festménye előtt „Rómában érzékeny lelkületű sereg áll és zokog” – írja Mark Twain. Jól mutatja ez, mire képes egy felirat. Ha nem ismernénk korábról a képet, meghatódás nélkül megszemlélnénk, s azt mondanánk: „Fiatal lány szénanáthával, fiatal lány fejével egy zsákban.”³⁶

Roland Barthes *The Photographic Message* című esszéjének egyik konklúziója, hogy nincs képi megismerés verbalizáció, s „percepció azonnali kategorizáció nélkül.”³⁷ Az észlelt képi jelentést azonban felülírhatja a mellé rendelt szöveg. Henry Peach Robinson képének középpontjában egyértelmű, az elmúlást jelképező ikonográfiai utalás látható: egy hulló gyümölcsöket tartalmazó tál. Az ekphraticus leírás és a képi reprezentáció összeütközésének fenti példája szélsőséges eset a korszak sajtójában, de jól mutatja, hogy a képet a szöveg formálja végül a szerkesztői szándék szerintivé, ugyanakkor előrevetíti a képpel való későbbi manipulációk egyik lehetséges módját is.

*Javulófélben.
Fametszet,
Magyarország
és a Nagyvilág, 1870*

*Henry Peach
Robinson: Fading
away.
Kombinációs fénykép,
1858.*

*Reprodukció:
Neue Geschichte
der Fotografie.
Könemann,
Hrsg.: Michel Frizot.
Köln, 1998. 191*

A századfordulóig a kép önmagában nem elég, elválaszthatatlan a szövegtől, s különösen az eseményábrázolások esetében pontos magyarázatot igényelt. A kép által megjelenített eseményt a sűrítés, a drámaiság fokozása érdekében a kiválasztott pillanat részletes leírásával együtt mutatták be. Visszatérő fordulat a képmagyarázatokban: „képünk azt a pillanatot ábrázolja.” A szövegben sokszor a kép közlésekor szem előtt tartott cél is megfogalmazódik. A *Magyarország és a Nagyvilág* Batthyány Lajos temetéséről „sikerült fénykép” után készült rajzához csatlakozó szöveg magyarázatot ad a rajzoló, Bicsérdy János mesterkedésére is: „Összefoglaljuk röviden azt, mi képük magyarázatához szükséges. A kép délután négy óraker fényképeztetett a Barátok tere egyik házának legalkalmasabb ablakából, azon pillanatban, midőn a templomból kitóduló tömege a menetbe rendezkedett, s ez épp indulóban volt vagy eleje már el is indult. A menet nagyszerűségéről a kép természetesen nem nyújthat fogalmat, azt a megdöbbenő érzetet, mit óriás tömegek keltenek, a rajzoló ónja nem bírja felidézni, sem

Batthyány Lajos temetése.

Fénykép után horganyba edzve, rajz, Bicsérdy János, Magyarország és a Nagyvilág, 1870. 26. szám, 306–307

korlátolt vásznán a festő a térbeli nagyságot ecsetelni. De aki egyszer szemével látta, nem fogja elfelejteni soha. E kép inkább csak arra szolgál, hogy legyen egy emlékekkel több azok számára, kik jelen voltak a temetésen, s ezek szemében valóban felelevenedni fog.”³⁸ A rajzoló szándéka a tömeg méretének hangsúlyozása, s a nemzeti gyász nagyságának képi megjelenítése volt, ezért növelte irreális méretűvé a ferenciek temploma előtti teret, a Halászlány kutat is arrébb helyezve. A perspektíva változása jól látható, ha Bicsérdy János rajzát összevetjük Klösz Györgynek a teret ugyanabból a nézőpontból – valószínűleg a Cziráky-ház ablakából – megörökítő felvételével.³⁹

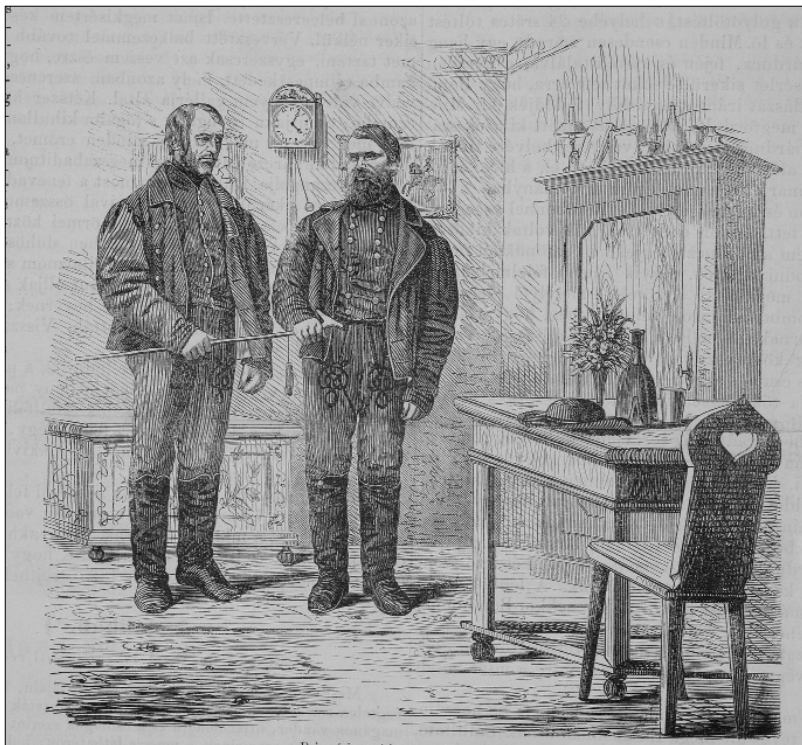
A lapokban napvilágot látott fényképek megjelenésüket a xilográfusoknak köszönhetők, alig vagy egyáltalán nem különböznek fotografiai előkép nélkül született társaiktól. Mi készítette tehát mégis a szerkesztőket arra, hogy a fényképhez forduljanak? Finanziális szempontok, a gyorsaság, a képi tematika gazdagításának igénye mind a fotográfia használatára ösztönöztek. Az azonnaliság, a képes aktualitás, a versenyképes információközlésnek egyre fontosabb kritériuma lett. A *Képes Ujság*, 1860-ban örömmel értesítette olvasóit, hogy fametszvényekről egy új technikának, a „villanyos öntvénymásolatnak” (elektrotípiának) köszönhetően Párizsból, Berlinből, Londonból két nap alatt a szerkesztőségben vannak a képek.⁴⁰ Szintén egy újításnak hála „magyar lapnál szokatlan gyorsaságával” büszkélkedett 1867-ben a *Magyarország és a Nagyvilág*, s hogy „képei a szó szoros értelmében alkalmiak lesznek, amennyiben közvetlenül a ténny után, s nem több héttel később fognak megjelenni.”⁴¹ A könnyen beszerezhető fotográfiai

hozzájárultak ennek a követelménynek a teljesítéséhez, mivel meggyorsították az illusztráció készítésének folyamatát, közvetítésükkel egyszerűbbé, gyorsabbá vált a művészeti alkotások fára vagy litográfiai kőre rajzolása. A fénykép utáni illusztráció lehetőséget adott arra is, hogy a lapok több „eredeti”, vagyis a szerkesztőség által előállított illusztrációt közöljenek, ami csökkentette a külföldi lapok drága képeitől való függést, mert a fénykép után a hazai rajzoló is elkészíthette a kívánt ábrát, ugyanakkor a fotográfiák hazai szűzséggel is ellátták a rajzolókat.

Arra, hogy a fotográfia előretörése a magyarországi sajtóban egyenetlen volt, magyarázatul szolgálhat Thierry Gervais-nek az a *L'Illustrationnal* kapcsolatban tett megállapítása, hogy az illusztrációként felhasznált képek nagy része maguktól az olvasóktól – és tegyük hozzá – a szövegek szerzőitől származott.⁴² Ahogy a *Vasárnapi Ujság* egyik szerkesztői megjegyzése fogalmazott: „ügybarátaink szívességéből, a helyszínéről vettünk.”⁴³ Valószínűleg ennek a ténynek köszönhető, hogy a fényképek sajtóban való megjelenése az 1860-as években vett lendületet. Ez az évtized az olcsó, világszerte azonos és kicsi mérete miatt könnyen albumokba rendezhető, postázható, így gyűjtői szenvedélyeket gerjesztő vizitkártya-fénykép fénykora. Számos szerkesztői üzenetben találunk utalást arra, hogy az olvasók – mondhatni aktívan részt vettek a lapok szerkesztésében – szívesen ajándékozták meg kedvenc orgánumukat egy-egy fontosnak tartott fényképpel, főként portréval.⁴⁴ A fotográfusok számára pedig a sajtó igen nagy publicitást jelentett, így a fényképek egy része minden bizonnyal közvetlenül tőlük származott. A *Vasárnapi Ujságban* közölt – már említett – Birói pálca átadása című fametszet magyarázatában ezt olvashatjuk: „A rajzot Schrecker I. (Ignác) fényképész úti albumából vettük

*A Ferenciek tere. Klösz György felvétele, 1870 körül.
Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 3282*

*Bírói pálca átadása.
Fametszet
Schrecker Ignác
felvétele után.
Vasárnapi Ujság,
1860. 37. szám, 444*

s az ő szívességének köszönhetjük.”⁴⁵ Valószínű, hogy az ekkor még Komáromban dolgozó, nemsokára a fővárosban sikeres portretistává váló és jó üzleti érzékkel rendelkező Schrecker érte el a *Magyarország és a Nagyvilágnál*, mely a többi laphoz hasonlóan rendszertelenül jelölte meg a kép forrását, hogy 1865-ben első évfolyamának 9. számában közzé tegye a következő, hirdetéssel felérő tájékoztatást: „Eddig megjelent arcképeink legnagyobb részét Schrecker kitűnő fényképész képei után adtuk, valamint jövőre is e jeles fényképész képeit fogjuk használni. E kijelentéssel azért is tartozunk, mert annak fölemlítése néhány arcképaláírásunk mellől tévesen kimaradt.”⁴⁶ A képes lapok olvasótábora megegyezett azzal a közönséggel, amelyből a fotográfusok vendégköre alakult, így az általuk készített, s a lapokban megjelent portrék, és a róluk szóló, esetleg aktuális munkáikra a figyelmet felhívó gyakorta megjelent apró hírek és direkt reklámok együttese egész promóciós stratégiává állhatott össze.

„FÉNYKÉP UTÁN MŰVÉSZI KŐRAJZBAN”

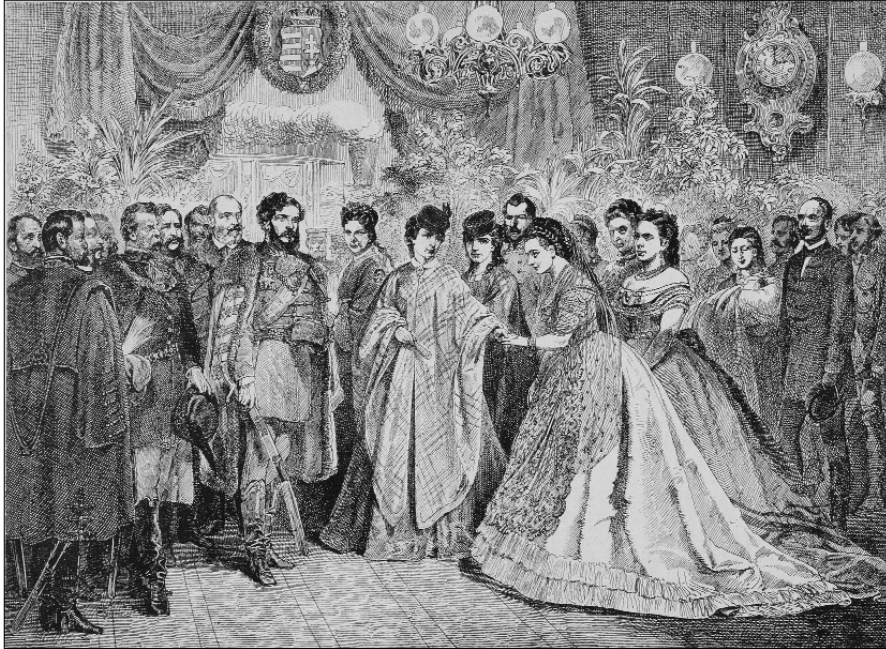
Az illusztrációk alatt gyakran jelent meg egy a fénykép sajtóképként való fogadtatásáról, karakterének autentikusságáról árulkodó megjegyzés: „fénykép után művészi kőrajzban”. A gyorsaság és a szemtanú tekintet hitelességének biztosítása mellett a sajtóképekkel szemben támasztott harmadik legfontosabb elvárás a művészi érték volt. Ez a kiadók által teljesíteni kívánt követelmény így fogalmazódik meg a *Magyarország és a Nagyvilág* előfizetési felhívásában 1880-ban: „Képeink megválasztásánál az állandó művészi értékre fektetjük a hangsúlyt.”⁴⁷

A kép ugyanis árucikk volt – nem csak a műlapok, hanem a lapok oldalain megjelent képek is – bekeretezve mint műalkotások a falakra kerülhettek. A *Képes Ujság* 1860-ban szerkesztői üzenetben tájékoztatott arról, hogy teljesíti előfizetői kívánságát: „Újabb előfizetőinknek tudomásul adjuk, hogy a hazai tárgyakra vonatkozó képeket külön is lenyomatjuk, még pedig kép-papírra, bekeretezés végett”⁴⁸ A képnek ebben a minőségében a kézi munka, a művesség értéknövelő tényező volt.⁴⁹ Ezért a lapok ritkábban felejtették el feltüntetni a rajzoló vagy a metsző, esetleg mindkét művész nevét, és ez az oka annak, hogy a kép artisztikus voltát nem növelő – sőt esetleg csökkentő vonásként értelmezett – „fényképi” tényezőt elhanyagolták. A kiadók minden alkalmat megragadtak arra, hogy illusztrációik értékét az előállítás bonyolultságának ecsetelésével fokozzák. „Egy metszet elkészítése sokkal több gondot és időt igényel, mint kegyed hinni látszik” – világosította fel szerkesztői üzenetben a *Vasárnapi Ujság* egyik olvasóját.⁵⁰ Azon ritka esetekben, mikor egy szenzációs fényképet tártak az olvasók elé, annak egyediségét, és a megszerzés nehézségét hangsúlyozták. A *Magyarország és a Nagyvilág*, amely „képközleményeivel is mindig az újabb érdekességeket igyekszik bemutatni az olvasóknak,” a *Fővárosi Lapokban* tette közzé, hogy kiadó-igazgatójának sikerült szerezni egy példányt egy híres képből, s azt Bécsben lerajzoltatni. A Ferenc József egyiptomi útján készült fényképfelvétel közlése „sokba került, de érdekelni is fog minden olvasót.”⁵¹ „A fénykép, mely egyedül lapunk számára lett átengdve felette sikerült” – teszik még hozzá.⁵²

A tárgyasult kép, a fametszők által megmunkált nyomódúc nagy értéket képviselt, a kiadóhivatalok eredeti képeik dűcait őrizték, évek múlva is felhasználták,⁵³ ahogy az a *Vasárnapi Ujság* egy szerkesztői üzenetéből is kiderül: „Az Ellenőr pénteki száma megtámadja a magyar képes lapokat, hogy nem fordítanak elég gondot az eredeti képekre. Ezt a vádat a *Vasárnapi Ujság* nem veheti magára, eredeti illusztrációi oly nagy számot tevének, hogy a metszetek, melyekről lenyomattak, egész termeket töltenek meg már eddig is. Mi magunk óhajtanók legjobban, ha az eddiginél is nagyobb arányban közölhetnénk eredeti képeket; az azonban sok minden miatt nem lehet, amiből csak azt az egyet említjük föl, hogy selejtes, elsietett munkát nem akarva nyújtani, számolni kell a rendelkezésre álló munkaerővel. Se gyakorlott rajzoló, se ügyes metszők nincsenek még oly nagy számban nálunk, hogy a külföld e tekintetben fényesen álló nagy városaival egy színvonalon állhatnánk, s abban, a mi van, bizonyára nem csekély része van lapunk huszonhat éves fennállásának is.”⁵⁴ Hogy a nyomódúcokat milyen gondosan archiválták, arra példa a Tompa Mihály

Képek a hazai népeletből. Mohácsi viselet.
Fénykép után, fametszet, *Vasárnapi Ujság*, 1864. 7. szám, 68

*A királyné elutazása Budapestről.
Fametszet, Magyarország és a Nagyvilág, 1868. 25. szám, 295*

*Andrássy Gyuláné.
Schrecker Ignác felvétele, 1868.
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Fényképtár,
ltsz.: 78.794*

feketehegyfürdői emlékét ábrázoló fametszet, amely először felavatásakor, 1868-ban, majd épp negyed évszázad múlva jelent meg újra a *Vasárnapi Ujság* hasábjain,⁵⁵ első alkalommal még feltüntetve a metsző, Rusz Károly mellett a lőcsei fotográfus, Foltényi Béla nevét is. Az „egész ünnepélyességgel a fürdői vendégek jelenlétében leleplezett” emlékművet bemutató írás illusztrálja az olvasóknak a lappal kapcsolatos aktivitását is, s betekintést enged képet és szöveget egyaránt szállító önkéntes vidéki „tudósítói” hálózatának működésébe. Az 1868-as cikk és illusztráció a közeli városban, Lőcsén műtermet működtető fényképész és a minden bizonnyal a gondjaira bízott gyermekekkel nyaraló, akkor mindössze 25 éves, papi szigorlatra készülő későbbi tanár, Komáromy Lajos közös produktuma.⁵⁶ Máskor is találunk példát helybeli fotográfus és a helyszínen tartózkodó ifjú értelmiségi együttműködésére, mint a Lenkey János aradi síremlékének felavatásáról tudósító, már említett képes közlemény, mely a lap következő számában jelent meg.⁵⁷ A cikket Szépfaludi jegyzi, aki minden bizonnyal Szépfaludi Ö. (családi nevén Örlösy) Ferenc, későbbi hírlapíró és szerkesztő,⁵⁸ akkoriban 23 éves ügyvédbojtár a városban, a felvételt pedig a *Vasárnapi Ujság* számára később is több illusztrációt biztosító, Aradon 1860-tól a század végéig műtermmel bíró Auerbach Miksa készítette.⁵⁹

Afotográfia térfoglalása a nyomtatott képek között tehát korántsem volt olyan viharos, mint azt az új médiumnak a köz kultúrába való berobbanásával, a hatásával, várható következményeivel kapcsolatos kortárs reakciók, és az azóta is élő közvélekedés után feltételeznénk. A *Vasárnapi Ujság* például már 1854-ben kezdett etnográfiai jellegű illusztrációt közölni,⁶⁰ 1861-től sorozatok formájában, az elsőt Sterio Károly rajzaiból *Képek a hazai népeletről* címmel. A következő évben Jankó János és Újházy Ferenc képei után készült rajzait közölte a lap, majd 1863-ban a kassai rajztanár, Myskovszky Viktor néprajzi rajzait láthatták az olvasók. Az első, fényképként jelzett ábrázolás csak 1864-ben tűnt fel, és a mohácsi viselettel ismertette meg az olvasókat. 1865-ben Herman Lüders rajzainak örvendezhettek az olvasók, ezévből nem jelent meg fotográfiai előképre visszatekintő etnográfia fametszet. Ám a következő évben három „fénykép után” magyarázattal ellátott ábrázolás is található a lapban.⁶¹ 1867-ben Keleti Gusztáv örökített meg „fénykép után” „jóízű beszélgetésbe merülve” udvarhelyszékieket.⁶² 1868-ban Jankó Jánosnak két képét találjuk a lapban, melyek közül az egyik bizonyosan, (s nagy valószínűséggel a másik is) fénykép segítségével készült.⁶³ 1869-ben öt,⁶⁴ egy év múlva pedig négy kép rendelkezett fotográfiai eredettel: Jankó János rajzai Gondy és Egey világhiállításra kiállított felvételeiről s Krenner Mária egy rajza.⁶⁵ A fénykép előképként való használata valószínűleg függött a rajzolótól is. Jankó Jánosról például tudjuk, hogy szívesen merített ihletet fotográfiából.⁶⁶ A fénykép után készült néprajzi képek jelentőségére nézve jellemző az a *Hölgyfutárban* 1853-ban megjelent megjegyzés, hogy: „a népeletről eddig nagyjából csak karikatúrákat bírtunk.”⁶⁷

A szép kép a rajzoló és a fametsző érdeme volt, amit a lapok esetenként még azzal is kiemelték, hogy illusztrációjuk esetleges rossz minőségét a mintául szolgáló fotográfia gyenge minőségével magyarázták. „A kép, melyet olvasóink látnak, fénykép után készült: nem csoda, ha nem tökéletes, s nem adja vissza a síremlék szépségeit. (...) Mi láttuk a kis mintát, mely után a fénykép készült, az egész sikerültnek tűnik.”⁶⁸ – írta egy szoborterv képéről a *Magyarország és a Nagyvilág* 1870-ben. A képek fogyasztóinak és termelőinek egyaránt meg kellett küzdenie a fénykép szokatlan perspektívájával, új látásmódjával, mely nem illeszkedett a megszokott esztétikai keretekbe. Aradi Zsigmond szobráról, az Aradnál elesett honvédek emlékére közölt

illusztrációjának sutaságát így mentegette a *Magyarország és a Nagyvilág*: „Mi a becses emléket Drescher aradi fényképész képe után adjuk. Az aradi fényképész derekasan igyekezett megküzdeni azon nehézségekkel, melyet egy ilyen szokatlan alakú szobor lefényképezése nyújt, mely nehézségeket szaporítja még a márvány anyag is, melyről fényképeink ritkán vagy soha nem készítenek képeket de ami külön gyakorlatot igényel. Tökéletesen le nem küzdhetne az általa készített elég csinos kép dacára a nehézségeket, s azért irányunkba, kiknek az eredeti nem, csak e fénykép állott rendelkezésünkre, némi elnézéssel lesznek azok, akik az eredetit látták, s annak szépségeit teljesen feltüntetve képünkön nem találják.”⁶⁹

A sajtóillusztrációk alaposan igénybe vették az olvasók bizalmát, s fantáziáját, mivel a rajzoló, metszők, olyan tárgyú illusztrációt is készítettek amelyet saját szemükkel nem láttak. A fametszetek alapjául szolgáló, jobb-rosszabb rajzokkal esetenként a buzgó olvasók látták el kedvenc sajtóorgánumukat. A magyarországi körútján Nagykőrösre látogató Ferenc József fogadtatásáról egy olvasói levél számolt be a *Vasárnapi Ujságban*, melyhez a tudósító képet is mellékelhetett. „Igen sajnáljuk – utasította vissza a lap a rajzot –, hogy az innen s máshonnan küldött rajzolatoknak, tökéletlenségük miatt, hasznát nem vehetjük. Helybeli rajzoló s fametsző dolgozótársaink csak bevégzett rajzokat használhatnak oly tárgyakról, melyeket személyesen nem láthattak.”⁷⁰

„A HŰSÉGET KÖLL KERESNI..”

A konvencionális képhasználat mellett azonban már az 1850-es években megjelent az újságcsináló attitűd, amely később a fénykép egyeduralmába torkolló úthoz vezetett, s amely a „műbecs” helyett az autentikusságban fogalmazta meg a sajtóillusztráció legfőbb értékét. A magyarországi sajtóban a fényképeket legtudatosabban és legkorábban használó szerkesztő Vahot Imre 1854-ben egy szerkesztői megszólalásában ezt írta: „Azokat, kik tőlünk aránylag oly csekély előfizetési díjért csupa művészeti becsű képeket követelnek, munkánk fölött a *Pesti Naplóban* megjelent bírálatra utasítjuk, hol igen méltányosan mondatik, miként ily munka képeiben nem annyira a műbecset, mint inkább a hűséget köll keresni.”⁷¹ A hűség értelmezése a korabeli sajtóban még elsősorban az információ „szentanú pillantásával” hitelesített „első kézblíségét” jelentette. „A hely színén készített vázalta után rajzolta Linek Lajos”⁷² – hangsúlyozta a *Vasárnapi Ujság*, hogy aki a szegedi árvíz borzalmát megjelenítő metszetet nézi biztos lehessen benne, valós élményben részesül, ugyanazt a rettenetes képet látja, mint a rajzoló, Linek Lajos, „a mintarajztanoda tehetséges növendéke.” „Megemlítjük egyszersmind, hogy Greguss Imre, akadémiai festő egyenesen abból a célból utazott le a vész helyszínére, hogy ott lapunk számára is vázlatokat készítsen” – fűzte hozzá a szerkesztőség, biztosítván olvasóit a további képek hitelességét illetően is.⁷³ A sajtóban az 1850-es évek végétől terjedni kezdő fénykép azonban már rést, ha nehezen táguló, de nem hegedő rést ütött a tradicionális képi reprezentáció bástyáján, s a „hűség”, az autentikusság fogalmán belül kitüntetett helyet kapott a realizmus is, ami a fotográfia lényegéből eredő megfellebbezhetetlen sajátja. A fotográfiának a nyomtatott betű közé való beszivárgásával lassan ellehetetlenültek olyan képalkotási gyakorlatok, amelyekre a század közepén még nem egy példát találni. Ismert eset, hogy 1858-ban a saját ábrázatának megörökíttetésétől ódzkodó Széchenyi a képmásáért könyörgő Vahot Imrét azzal csitította: vegye elő egy régi képét, „pingáltassa szakállamat

fehérre, képet sárgára, multiplikáltassa ráncaimat” s írja alá, most így néz ki.⁷⁴ Hasoló történet Abraham Lincolnról is ismert, aki miután divatos szakállt növesztett, megdöbbenve találkozott saját, felismehetetlenül varázsolt arcképeivel olyan képárusok portékája között, akik csak hallomásból értesültek arcának újdonságáról, s fantáziadús szakállakkal díszítették korábbi portréit.⁷⁵ A *Toldi szerelmének* megjelenéséről tudósítva a *Vasárnapi Ujság* 1879-ben már inkább annak érzi szükségét, hogy olvasóit tájékoztassa arról, hogy a költőről az ez alkalomból közölt arckép nem friss, 1868-ban készült, de „miután Arany János, ki legújabban szakállt növesztett, azóta nem vétette le magát” kénytelenek voltak újra ezzel beérni.⁷⁶

Az újságok fénykép után készült hiteles portréi révén az olvasók megismerhették a hírességek valós arcvonásait. Vahot már 1854-ben, a Vörösmarty portré közlésekor hangsúlyozta a fénykép utáni portrénak a kényszerű átrajzolás és metszés után is átütő, újfajta valóság-hűségét: „Arcképét legújabban photographia után dolgoztattuk, és így sokkal jobb az előbbieknél.”⁷⁷ Az arcvonások élethűségének és életszerűségének biztosításához már nem volt elég a helyszínrre zárandokolt rajzoló kezűessége. Rudolf trónörökös és Stefánia hercegnő eljegyzése alkalmából minden lap azonnal akart portrét közölni az aráról. A világtól elzárva nevelkedett hercegnőről azonban nem volt fénykép. „Végre egy rajzoló készített róla egy arcképet – írja a *Vasárnapi Ujság* –, mely természet után, valamely nyilvános megjelenése alkalmával, futólag készülvén, alig lehet olyan, mintha a hercegnő egyenesen levételezés céljából ült volna a festő ecsetjének. (...) Egyébiránt megtettük a kellő lépéseket, hogy a hercegnő fényképeinek első levonataiból mi is megkaphattunk egy példányt.”⁷⁸

A fénykép valóság-hűsége és a vizuális ismeret általa terjedő és növekvő megbízhatósága újabb képtípusok létrejöttét tette lehetővé a képes sajtóban. A híres emberek, a politika, a kultúra nagyjai arcmásának ismerete új irányt szabott a karikatúra fejlődésének, nélküle elképzelhetetlen lett volna az arcfelismerésen alapuló vizuális humor felvirágzása. (A felismerés útja nem egyirányú utca volt. Rozsnyay Kálmán leírja, hogy Podmaniczky Frigyes – a fénykép után rajzoló – Jankó János karikatúrája nyomán ismerte fel a pesti utcán.⁷⁹) A sajtó legújabb találmánya, a gyors vizuális tájékoztatás igényét kielégítő, az aktualitásokról tájékoztató hírkép pedig, a fényképnek köszönhetően kétarcúvá vált: elbeszélő vagy leíró jellegűvé. Az újságrajzoló a fényképpel szemben – még Bálint Jenő 1930-as megfogalmazása szerint is – „(...) vonallal, a rajzoló toll hajszálfinom pianissimójával rádiózza lelkét belénk az aktualitás (kiemelés a Szerzőtől)”⁸⁰ A gyakran jeles művészek – Székely Bertalan, Munkácsy Mihály – által rajzolt hírképek képesek voltak megragadni a pillanatot, és megteremteni az emelkedettségnek, a drámaiságnak az eseményreprezentáció képzőművészeti hagyományokon nyugvó formájából fakadó auráját, amit a *Nyugat* egyik kiritikusa még a IV. Károly koronázásáról készült fényképeken is számonkért. Az eseményről készült fényképek véleménye szerint tele voltak zavaró, oda nem tartozó, bántó, ostoba véletlenekkel. „Az eskünél nem látom a király lábait, mert egy kucsma éppen a lencse elé lengett. A menetben a királyné és a trónörökös arany kocsija előtt egy nagy kerek fehér folt éktelenkedik: egy kopasz úr feje”⁸¹ – írta. A rajzolóknak ugyanakkor az eseményeket történésükben tudták ábrázolni, képeiknek a szövegszerű olvasás lehetőségét biztosították, s azt az érzelmi töltetet is, amit a közönség a hasonló ábrázolásoktól várt.

Azonban az eseményábrázolásokba, hírképekbe is belopakodott az új médium. Létrejött egy átmeneti műfaj, az eseményeket rekonstruáló hibrid fénykép (fénykép és grafika házasságából kollázstechnikával született fénykép) grafikus megfelelője.⁸² A fametszet vagy litográfia maszkja mögött rejtőzködő fényképek az események résztvevőinek fényképek után készített

arcásaival vagy a környezet fotográfia utáni pontos visszaadásával hitelesítették a kép által szállított információt, ruházták fel új értelemmel a „szemtanú tekintet” bizonyosságának jelentését. A rekonstrukciós fényképek nyomtatott alteregói az események résztvevőinek gazdag arcképcsarnokát kínálták, nagyon gyakran ugyanazoknak az ismert fényképeknek a segítségével. Jankó János 1868-ban *Rajzok az országgyűlésből* címmel képsorozatban ismertette meg a *Vasárnapi Ujság* olvasóit a „tisztelt ház” mindennapjaival. A szereplők arcának gondos rajzai mögül visszaköszönnek Simonyi Antal és Borsos és Doctor országgyűlési albumainak – a lapokból metszetek, kőrajzok formájában is jól ismert – portréfotográfiái vagy más fényképészek népszerű felvételei.⁸³

Olykor azonban még a fényképet nem használó, tisztán grafikus eszközökkel készült hírrajzokon is felfedezhető a fotográfia hatása. A rajzoló – különösen olyan személyek esetében, akikről kevés, de nagy mennyiségben árusított fénykép készült – számíthatott arra, hogy a szemlélő gyorsan felismeri a fotográfiára emlékeztető alakot. Esetleg maga a rajzoló sem tudott annak emléktől megszabadulni, vagy maga is csak fényképről ismerte az ábrázolandó megjelenését. Székely Bertalan egyik Ferenc József és Erzsébet 1866-ban tett látogatásakor készült rajzán az uralkodó néhány gyors vonással felvázolt alakja a király jól ismert fényképi portréját idézi.⁸⁴

A képi autentikusság értelmezése, amelynek eleinte csak egyik eleme, majd egyetlen hordozója lett a fotográfia, nagyon lassan változott. A tényszerű vizuális reprezentáció közvetítőjének, a hiteles képi információ hordozójának szerepét csak az 1920-as évekre sajátította ki teljesen a fénykép. Addig, ahogy Tom Gretton a *L'Illustration*, az *Illustrated London News*, a *Graphic* és a *Le Monde Illustré* példáin kimutatta⁸⁵ a fénykép alávett helyzetben volt az illusztrációt a művészet szférájában látni kívánó sajtóban, s a fotográfia jelenléte egyetlen és esetleges volt. A fénykép a közvetítő szerepét játszotta a látható valóság és annak nyomtatott képként megjelenő változata között, őt magát pedig a fametsző dúc vagy a litográfiai kő közvetítette az olvasók felé. A reprodukálás kényszere és a hagyományos ábrázolási módoktól örökölt esztétikai felfogás határozta meg a képi világ alakulását, erőtereinek változását, a produktumok jellegét. Az új reprodukciós-technikai eljárás, az autotípia (rácsfelbontás) beköszöntéig a lehetőség és a kényszerűség által kijelölt térben formálódott illusztrációvá a fotográfia. A közvetlen, fényképként való közlését lehetővé tevő technikai újítás bevezetésével a mérleg nyelve – ha lassan is – visszavonhatatlanul a előbbi javára billent. A sajtóban közölt fénykép azonban ezzel kilépett a műalkotások köréből. Beköszöntött az eldobható képek kora.

JEGYZETEK

1. *Lin Renié, Pierre: De l'imprimerie photographique à la photographie imprimée. Études photographiques*, 20, Juin 2007, mis en ligne le 01 octobre 2008. URL: <http://etudesphotographiques.revues.org/index925.html>. Consulté le 14 avril 2013.
2. A témáról általában lásd *Demeter Zsuzsanna: A fotográfia megjelenése és elterjedése a magyar sajtóban. Fényképek a Vasárnapi Ujságban. Szakdolgozat, ELTE BTK posztgraduális muzeológia, fotográfia szak, 1995.; Révész Emese: „Az Ország Tükre.” A képes sajtó Magyarországon 1780–1880. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, 2012.*
3. *Schwarz, Dona: Objective Representations: Photographs as Facts. In Picturing the Past. Media, History and Photography. Edited by Bonnie Brennen and Hanno Hardt. Urbana, University of Illinois Press, 1999. 163. (Schwarz 1999.)*

4. Uo.
5. Pákh Albert (1823–1867). *Vasárnapi Ujság*, 1867. szám, 73.
6. Schwarz 1999, 163.
7. Ligeti Miklós: Palermo vidéke. *Hazánk s a Külföld*, 1865. 26. szám, 495.
8. Újdonságok. (Nagy műlapunknak) *Hazánk s a Külföld*, 1865. 27. szám, 431. Kép: Székely Bertalan: II. Lajos holttestének fölhalálása a Csele patakban. *Hazánk s a Külföld*, 1865. 27. szám, 425.
9. *Vasárnapi Ujság*, 1866. 52. szám, 633. Gondy és Egey felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár (MNM TF) leltári szám (Itsz.): 1119–1933
10. Gyulai Pál: Nagy Miklós Úrhoz, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéhez. *Vasárnap Ujság*, 1879. 11. szám, 163.
11. Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népisme, statistikai és történeti folyóirat. Fényes Elek és Luczenbacher János felügyelése mellett szerkeszti és kiadja: Vahot Imre. Pest, 1846.
12. Magyarország és Erdélyország képekben. Kiadják és szerkesztik: Kubnyi Ferenc és Vahot Imre, Pest, 1854. (Kubinyi – Vahot 1854.)
13. Hírneves magyarok arcképcsarnoka. Vörösmarty Mihály Toldy Ferenc és Vahot Imrétől. In: Kubinyi – Vahot 1854., III. köt. 92. Vörösmarty portréja Tiedge után 84.
14. Tiedge János, Vörösmarty portréja. MNM TF, Itsz.: 92. 680, Hadik album, II/á/47
15. Kubinyi – Vahot 1854, III. kötet, 92.
16. *Vasárnapi Ujság*, 1855. 14. szám, ápr. 8. 105. Legközelebb a Himondóban jelent meg 1860. okt. 30. 27. szám.
17. Vahot Imre: Hegedüs Lajosné szül. Bodenburg Lina, mint markotányosnő a „Huszárcsiny” című dalos vígjátékban. *Budapesti Viszhang*, 1856. 5. szám, 40.
18. *Nefeletts*, 1859. 32. szám, hátoldal. Legközelebb 1880-ban örvendeztette meg a magyar sajtó ajándékfényképpel előfizetőit. A *Vasárnapi Ujság* Rudolf trónörökös arájának, Stefániának Ellinger Ede által sokszorosított arcképét küldte jutalomkép gyanánt, meg is jegyezték, hogy tudomásuk szerint ez az első alkalom, hogy magyar lap fényképpel, s nem fénykép utáni melléklettel kedveskedik olvasóinak. Mi újság? *Vasárnapi Ujság*, 1880. 15. szám, 244.
19. *Budapesti Viszhang*, 1856.22. szám, 185. old
20. Arad város hódolati ajándéka. *Vasárnapi Ujság*, 1857. 24. szám, 232.
21. Bírói pálca átadása. *Vasárnapi Ujság*, 1860. 37. szám, 444.
22. *Képes Ujság* 1859. 19. sz. 222–223.
23. *Nemzeti Képes Ujság*, 1863. 1. szám.
24. *Szépfaludi*: Lenkey honvédtábornok sírmlékének leleplezése Aradon. *Vasárnapi Ujság*, 1868. 39. szám, 466. (kép: 465.)
25. *Vasárnapi Ujság*, 1866. 1. szám, 5. A mai Vörösmarty téren álló pestiesen „Schneider Viereck”-nek nevezett, egységes homlokzattal bíró háztömb valójában négy bérházat takar. A József térre néző egyik épületet Máltás Hugó tervezte, a másik három épületnek Hild József adott egységes homlokzatot. Az 1862-re elkészült háznégyszög a főváros egyik leghíresebb épülete lett.
26. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, Itsz.:52.60.10
27. A budai gőzszikló. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 26. szám, 303.; MNM TF, Itsz.: 66.1116
28. Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről. Szerk.: *Kolta Magdolna*. Balassi Kiadó – Magyar Fotográfiai Múzeum, 1993. 48–49.
29. *Orbán 1993*, 98–99.
30. *Vasárnapi Ujság*, 1860. 24. szám, 265. MNM TF, Itsz.: 2430-1957
31. *Az Ország Tükre*, 1863. 29. szám, 339.
32. *Vasárnapi Ujság*, 1865. 27. szám, 337.
33. *Gervais, Thierry*: D’après photographie, Études photographiques, 13. juillet 2003, mis en ligne le 11 septembre 2008. (*Gervais 2003*.) URL: <http://etudesphotographiques.revues.org/index347.html>. Consulté le 30 avril 2013.
34. A Sáros vármegyei fürdő és klimatikus gyógyhely az 1860-as években indult virágzásnak. A társadalmi és politikai élet ismert alakjai kezdték látogatni, egyik bérelője 1862-től Somssich Pál volt.
35. A korintyicai fürdő. *Magyarország és a Nagyvilág*. 1870. 27. szám, 318.
36. A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai. Tanulmányok. Szerk.: *Szőnyi György Endre és Szaunter Dóra*. JATE Press, Szeged, 2008. 45.

37. Idézi: *Sinnema, Peter W.*: Dynamics of the Pictured Page. Representing the Nation in the Illustrated London News. Ashgate, Aldershot, 1998. 46.
38. Batthyány Lajos temetése. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 26. szám, 305. Kép: „fénykép után horganyba edzve”, rajz: Bicsérdy János, 306–307.
39. A Ferenciek tere. Klösz György felvétele, Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 3283.
40. *Képes Ujság*, 1860. 7. szám, 57.
41. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. 31. szám, 371.
42. *Gervais 2003*.
43. Szerkesztői megjegyzés, *Vasárnapi Ujság*, 1862. 48. szám, 544.
44. Szerkesztői üzenetek. Abony. Köszönet, a fényképeket is hova előbb. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 47. szám, 563.
45. Lásd 20. számú jegyzet.
46. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1865. 9. szám, 142.
47. Előfizetési felhívás. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1880. 24. szám, 395.
48. Képeink ügyében. *Képes Ujság*, 1860. 4. szám, 47.
49. Révész Emese: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján. *Magyar Könyvszemle*, 2009/4, 409-436.
50. Szerkesztői mondanivaló. *Vasárnapi Ujság*, 1879. 10. szám, 157.
51. *Fővárosi Lapok*, 1870. január 9. 6. szám, 25.
52. A király és kísérete a ghezirehi kastély verandáján, nov. 24-én, 1869. Eredeti fénykép után rajzolta Kollarz. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 2. szám, 18–19.
53. Az autotípia elterjedése után a nyomdúcokhoz hasonlóan archiválták a lapok a fényképeket, amelyek bár a metszők munkájához nem hasonlító, de továbbra is drasztikus folyamaton mentek át, míg illusztrációvá váltak. Az archiválásnak köszönhetően – a főszerkesztő, Nagy Miklós leszármazottja jóvoltából – a *Vasárnapi Ujság* archívumából 1600 kép a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában található, s jelentős részük őrzi a rajzolók erőteljes ecsetnyomait.
54. Szerkesztői mondanivaló. *Vasárnapi Ujság*, 1880. 23. szám, 377.
55. *Vasárnapi Ujság*, 1868. 38. szám, 453., és 1883. 31. szám, 52.
56. *Komáromy Lajos*: Tompa Mihály emléke a feketehegyi fürdőben. *Vasárnapi Ujság*, 1868. 38. szám, 454. A cikk írója, későbbi állami felsőbb tanítóképző intézeti tanár, ekkor Vizsolyi Gusztáv tolnamegyei alispán családjában nevelésködött. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11811.htm>), (*Szinnyei* http)
57. Lásd 20. jegyzet.
58. Szépfaludi Ö. Ferenc az írás megjelenésekor Aradon ügyvédsegédeskedett, utána a *Hazánk*, majd a *Fővárosi Lapok* munkatársa lett. (*Szinnyei* http) <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz26408.htm>
59. A fényképészműtermekre vonatkozóan lásd *Szakács Margit*: Fényképészek és fényképészműtermek Magyarországon (1840–1945). Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1997.
60. Az első etnográfiai jellegű kép a *Vasárnapi Ujságban* Petőfi Sándor: A Tiszához című verséhez adott illusztráció. 1854. 4. szám, 25.
61. Erdélyi szász menyasszony *Vasárnapi Ujság*, 1866. 17. szám, 201., Erdélyi szász család 18. szám, 217., Gömörmegyei vázlatok – Dobsinai népviselet 31. szám, 372.
62. Udvarhelyi székelyek, *Vasárnapi Ujság*, 1867. 45. szám, 552.
63. Keresetre induló székely fiú, *Vasárnapi Ujság* 1868. 49., szám, 58, Erdélyi szász falubíró fiával 12. szám, 137.
64. A cseberkészítő oláh, *Vasárnapi Ujság*, 1869. 7. szám, 102., Faáruló székely, 22. szám, 297., Krassó megyei oláhok, 23. szám, 312., Násadi gyümölcsáru leányok, 29. szám, 396., Rétfalu Sopron megyében, 30. szám, 408.
65. Juhász, *Vasárnapi Ujság*, 1870. 7. szám, 85., Csikós, 1870. 1. szám, 9., Gulyás, 1870. 16. szám, 193., Vására menő oláhok. Fénykép után rajzolta Krenner Mária, 1870. 12. szám, 144.
66. *Rozsnyay Kálmán*: Atya és fiú tragédiája. In: Magyar rajzolóművészek. A Magyar Újságrajzó Művészek Egyesületének megbízásából szerk: *Pérelly Imre*. A Könyvbarátok Szövetsége kiadványa, Budapest, 1930. 94. (*Pérelly 1930*)
67. *Hölgyfutár*, 1853. 118. jún. 15.

68. Woroniecki síremléke. Halász szobrász terve, Bicsérdy rajza. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 44. szám, 520., kép. 519.
69. Az Aradnál elesett honvédek emléke. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. 21. szám 244., kép: 243.
70. Mi újság? *Vasárnapi Ujság*, 1857. 23. szám, 212.
71. Utószó a III. kötethez. A kiadó-szerkesztők, Pest, ápril 10-én 1854. *Kubinyi – Vahot 1854*, III. kötet, 139.
72. Szegedi árvíz. Menekülők szállítása a gőzhajózási ügynökség felé. *Vasárnapi Ujság*, 1879. 12. szám, 185., címlap.
73. Mi újság? Szeged veszedelme. *Vasárnapi Ujság*, 1879. 12. szám, 196.
74. *Dr. Komlóssy Ferenc*: Széchenyi István gróf élete, Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1911. A rosszul sikerült kép valóban a gróf tanácsát követve készült Franz Eybl 1842-es kőrajza nyomán. A rajz alatt ez szerepel: Emlékezetből rajzolta Vahot Imre.
75. *C. Leonard, Thomas*: The Power of the Press. The Birth of American Political Reporting. Oxford University Press, Oxford, New York, 1986. 99.
76. Irodalom és művészet. „Arany János arcképét...” *Vasárnapi Ujság*, 1879. 48. szám, 773.
77. *Kubinyi – Vahot 1854*, III. kötet. Hírnevés magyarok arcképcsarnoka. V. M. Toldy Ferenc és Vahot Imrétől, 92.
78. A trónörökös jegyese. *Vasárnapi Ujság*, 1880. 13. szám, 198. Két számmal később a lap beváltotta ígését, s közölte a hercegnő Geruzet fényképe után készült portréját. 14. szám, 213. Hasonlóan mentegetőzött a *Magyarország és a Nagyvilág* egy szerkesztői jegyzetben. 1880. 14. szám, 223.
79. *Rozsnyay*: Atya és fiú tragédiája, 92. In: *Pérelly 1930*.
80. *Bálint Jenő*: Újságrajzolók. In: *Pérelly 1930*, 108.
81. *Tóth László*: A fénykép kudarca. *Nyugat*, 1917. 6. szám. 293.
82. A magyar fotótörténetben először Ferenc József koronázásakor keletkeztek nagyobb mennyiségben hibrid képek. *Tomsics Emőke*: A rekonstruált valóság. Pataki József rekonstrukciós képei Ferenc József koronázásáról. *Fotóművészet*, 2010. 1. szám, 111–125.
83. Rajzok az országgyűlésből. 1. Az elnöki szék és környezete. Jankó János rajza. *Vasárnapi Ujság*, 1868. 1. szám, 4.; például Madarász József, Mayer György felvétele, 1861. MNM TF, ltsz.: 79.326. Például az *Ország Tükre* 1863-ban közreadta a képviselők arcmásának Simonyi Antal fényképei után Marastoni József által készített kőrajzait.
84. Székely Bertalan: Ferenc József és Erzsébet királyné a pesti Vigadóban, 1866. ceruza, tus, BTM Fővárosi Képtár, ltsz.: 18.261. Ferenc József, 1862. Ludwig Angerer felvétele. MNM TF, ltsz.: 67.3052
85. *Gretton, Tom*: Le statut subalterne de la photographie. *Études photographiques*, 20. Juin 2007, mis en ligne le 23 septembre 2008. URL : <http://etudesphotographiques.revues.org/index927.html>. Consulté le 15 avril 2013.

EMŐKE TOMSICS

*POSSIBILITY AND COMPULSION.
PHOTOGRAPHY IN THE REALM OF PRINTED IMAGES BEFORE THE 1880^s*

ABSTRACT

By the mid-19th century the foundations of a new visual culture accessible to gradually broadening strata of society had been laid in which the role of the new medium – photography – as both reproducing and image creating procedure had been growing until sometime from the 1880s it began to exercise almost sole monopoly as printed image thanks to its liability to multiplication. These developments raise several questions that cannot be answered unambiguously. When and how did the photograph appear as press illustration? Which attitudes to the picture determine the practice of how the photograph was/is used by the press? How did the role of the “picture” as information carrier change with the appearance of the photograph?

tomsics.emoke@hnm.hu